

7

BALANÇ

Aquest darrer capítol pretén ser un resum de les principals idees plantejades i fer un balanç demogràfic del cost humà que va provocar la violència política entre 1936 i 1945. Amb les dades que hem recopilat, unes vuitanta persones que vivien al terme municipal van morir aquests anys víctimes de la violència. La gran majoria vivia al nucli de Navàs. La tipologia més gran de víctimes correspon als morts al front durant el conflicte, que representen pràcticament el 50% del total. Tots eren homes, joves i la majoria tenien entre 18 i 35 anys. Aquesta pèrdua provocarà un buit significatiu en la demografia del municipi durant els anys 40 i 50.

Grup de noies en un dels cosidors que hi havia a Navàs durant els anys 30, regentat per Domingüeta Pons. Foto: Fons familiar Josep Vidal Calmet.

7

BALANÇ

L'actual terme de Navàs es va formar a mitjan del segle XIX després de la unió de quatre municipis. Integra un llarg territori que va de la riba del Llobregat a la del Cardener. El municipi va adoptar el nom del nucli central i més important d'aleshores, el poble de Castelladral. Amb la revolució industrial i la creació de les fàbriques de riu es van començar a desenvolupar, a finals del segle XIX, els dos centres urbans del terme, d'una banda Navàs, a l'extrem occidental, i de l'altra la colònia de Palà de Torroella, al sector oriental. Al llarg d'aquest període i fins a la Guerra Civil, el dos nuclis no van deixar de guanyar població en detriment de la zona rural i central del terme. Segons el cens de 1897, el barri de Navàs ja és el més poblat del municipi, que s'havia començat a desenvolupar en terres del mas Vall, al costat de l'estació del carrilet de Manresa a Berga. Navàs va créixer ràpidament acollint gent de les valls prepirinenques que, atrets per la indústria del tèxtil, es van anar establint a la població. La fàbrica Forcada primer i anys després la Fàbrica Nova, regentada per la família Vidal, foren les in-

dústries més importants. Als anys vint es van desenvolupar diversos tallers tèxtils que van acabar d'impulsar el seu dinamisme econòmic.

Navàs era un poble jove amb una forta vitalitat. Els nouvinguts van formar les primeres associacions de suport mutu, entre aquestes la Cooperativa Obrera Germanor (1913). De seguida, però, les seves reivindicacions van topiar amb les de la classe més conservadora i tradicional formada per pagesos i els directores i propietaris de les fàbriques, cohesionats per un fort component religiós. Les classes més acomodades van fundar l'Ateneu Navassenc, el 1918, i poc després va sorgir el Centre Nacionalista Republicà, que agrupava obrers i petits propietaris. Al voltant d'aquestes dues institucions gravitarà la vida social i política del poble, formant dos bàndols ben diferenciats: cadascun tenia el seu cafè, el seu metge, la seva escola, el seu mestre d'obra...

Els anys 20 aquests dos bàndols es consoliden, tot i la repressió que la dictadura de Primo de Rivera exercirà sobre les agrupacions obreres i d'esquerres. La presència de mestre Joan Teruel, des

de l'any 1923, al capdavant de l'escola del Centre suposarà un punt d'inflexió. L'aplicació de la seva pedagogia avançada basada en l'escola moderna serà incompresa per una gran part de la societat tradicional. D'altra banda, l'arribada a partir de l'any 1926 de la figura de mossèn Josep Morta, de la mà de la família Vidal propietària de la Fàbrica Nova, suposarà un augment de la tensió al voltant del paper que l'església jugava en una societat moderna i industrial.

Amb l'arribada de la República, aquests dos sectors es consoliden i prenen clarament partit polític: l'Ateneu es va adherir a la Lliga i la Cooperativa, refundada amb el nom de La Fraternitat, a Esquerra Republicana de Catalunya. Molt a prop d'aquest última, trobem el Sindicat Únic de Treballadors, creat l'any 1923, i que a Navàs estarà dominat per la CNT. La llibertat que va suposar l'arribada del nou règim va fer que les tensions socials augmentessin. La República no va arribar de manera tranquil·la ja que, entre altres, es van haver de repetir les eleccions del 12 d'abril, després d'una presumpta tupinada de les dretes. Les noves eleccions del maig de 1931 van donar majoria a les esquerres i el sector de la Cooperativa va aconseguir el control de l'Ajuntament. Són mesos de gran convulsió a Navàs, on les dretes parlen de persecucions per part de les classes populars i d'altra banda el mateix mossèn enviava al poble una patrulla de pistolers per intentar posar ordre.

La revolta de gener de 1933 va suposar el can-

vi de l'alcalde, després que el cenetista Pere Prat es negués a intervenir en els aldarulls que van tenir lloc. Serà substituït per Joan Escudé fins a les eleccions de gener de 1934. Aquests primers anys de la República van estar marcats per la laïcitat del nou règim i les reticències per part del rector als canvis que imposaven els nous temps. Com a fet positiu, trobem l'ànim de la millora de l'ensenyament, que a Navàs ja comptava amb una llarga tradició, amb l'existència de moltes escoles privades des de començament de segle. La República farà d'aquest camp una de les seves principals insígnies, amb la construcció de noves escoles a Navàs i al Mujal. D'altra banda, s'intentava millorar les infraestructures d'un poble fins aleshores molt mancat dels serveis bàsics.

Després de les eleccions de 1934, guanyades per les dretes, el nou alcalde va ser Ramon Serra. A causa de la crisi econòmica les tensions socials van augmentar. Els fets del Sis d'Octubre de 1934 són potser l'esdeveniment que ha quedat més en l'imaginari col·lectiu del poble. L'assassinat de mossèn Josep Morta va ser el macabre punt culminant d'una espiral de tensions que s'arrossegaven des dels anys 20 i que tenien en el capellà un dels seus protagonistes. Si com a la resta del Principat l'aixecament va tenir un fort component anticlerical, en el cas de Navàs la figura del capellà va accentuar les ires dels sectors dominats per la CNT. La repressió dels fets del Sis d'Octubre va representar l'inici de l'espiral acció i reacció que durarà fins després de la guerra.

Aproximadament quaranta-cinc navassencs van ser duts a la presó i es va produir el primer gran exili dels sectors d'esquerres. Davant de l'alcaldia va quedar una gestora tutelada pels militars. Amb les eleccions del febrer de 1936 i l'amnistia política, a Navàs, a diferència de la resta del Principat, els dirigents d'esquerres no van tornar al poble. Les conseqüències de la repressió va fer que fins a començaments de juliol no es pogués tornar a constituir l'Ajuntament, just abans de l'esclat de la Guerra Civil.

Després del cop del general Franco del 18 de juliol, a Navàs el comitè revolucionari, dominat per la CNT, va aconseguir tenir el control de la situació davant el buit de poder. Es van fer col·lectivitzacions, confiscacions i es dugué un ferri control sobre l'economia. Una obra, però, que va quedar marcada per la violència dels incontròlats, que al municipi va deixar més de vint morts i la destrucció de la majoria del patrimoni religiós. Una gran part de la gent conservadora va haver de marxar del poble davant de la nova situació. Als que es van quedar se'ls van imposar multes i restriccions. I en aquest context revolucionari es va aprofitar per assassinar gent de dretes i passar comptes a moltes desavinences personals. A partir de la tardor de 1936, amb la integració del comitè a l'Ajuntament la situació es va redreçar, tot i que en tota la guerra seran els anarquistes de la CNT els que dominaran la situació. Les desavinences amb els sectors del PSUC, que van entrar al consistori l'any 1937, en són una bona prova.

Aquests fets a Palà de Torroella es van viure amb menys virulència, ja que durant aquell període no es va haver de lamentar cap víctima i fins i tot el director de la fàbrica i els eclesiàstics es van quedar a la colònia. En aquest sentit, la figura de Joan Peramiquel i Sivila, cap del comitè, és clau per entendre la dinàmica que va tenir lloc en aquesta colònia del Cardener. Aquest conflicte, però, a les cases de pagès del terme va estar marcat per la presència dels emboscats, desenes de persones que havien crescut en un ambient rural i amb un fort pes de la religió per a les quals aquella no era la seva guerra. Totes les cases de pagès van acollir gent del municipi, però també dels pobles de la comarca i de ciutats com Manresa o Barcelona. La marxa al front de desenes de joves va significar, sens dubte, la sagnia humana més devastadora del període, amb gairebé quaranta morts, segons les dades que fins avui hem pogut recopilar, que representen pràcticament el 20% dels que van ser cridats a files.

El final de la guerra va significar l'hora de passar comptes i l'inici de la repressió més cruenta. Calia acabar amb qualsevol signe de dissidència amb el nou règim i alhora crear consens envers el franquisme. A Navàs, la repressió va mostrar totes les seves expressions sobre una població que havia vist marxar a l'exili els principals dirigents d'esquerres i els membres del comitè revolucionari, molts dels quals no van tornar mai més. Aleshores la revenja es va adreçar contra familiars d'una manera arbi-

trària i amb uns processos gens fonamentats, sota l'acusació de rebel·lió militar, fets precisament pels que s'havien alçat contra la República. Es van depurar tots els càrrecs públics i funcionaris. Tenim documentat que gairebé noranta navassencs van passar per camps de concentració un cop acabada la guerra, però probablement van ser molts més. Es tractava del primer capítol d'una espiral repressiva que es va centrar sobre tot aquell que hagués tingut complicitat amb el règim republicà. Les condicions de vida als camps, presons i batallons de treballadors també van ser la causa de la mort d'una desena d'habitants del terme.

Però de tots els aparells repressius del franquisme els consells de guerra van ser els més sofisticats. A l'Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer de Barcelona es conserven els expedients, com a mínim, de setanta-sis habitants de Castelladral que van passar per jurisdicció militar. Es van dictar vuit penes de mort, de les quals cinc van ser executades al Camp de la Bota. La majoria dels empresonats de Navàs van passar per la presó Model de Barcelona, i molts després van haver de complir la seva condemna en penals de treballadors escampats per tota la península. Alguns van ser sotmesos al Tribunal de Responsabilitats Polítiques amb l'intent de desposseir-los de les poques propietats que tenien. A partir de l'any 1943, el règim va suavitzar la seva política repressiva, coincidint amb el canvi de rumb de la Segona Guerra Mundial, i progressivament

els condemnats van anar sortint de les presons, la majoria sota llibertat condicional o vigilada; altres va ser sotmesos a penes de desterrament. D'entre els exiliats a França, la pàgina més trista la van escriure els internats al camp de concentració de Mauthausen-Güsen. Hem pogut localitzar fins a quatre ciutadans de Navàs i un de Palà de Torroella que van haver de patir la barbàrie del nazisme. Tres d'aquests, entre els quals hi ha un dels alcaldes republicans de Navàs, Ramon Sala Besa, hi van morir, en l'èpilog final d'una trista i convulsa història.

Un balanç demogràfic

Al llarg dels diferents capítols hem publicat moltes dades en diferents taules que ens acosten a un primer balanç del cost humà que va representar per al municipi de Castelladral la Guerra Civil. Ja hem parlat al capítol 5 de l'estudi iniciat fa dècades per l'historiador Josep Benet sobre el cost humà de la Guerra Civil a Catalunya, que actualment coordina el Centre d'Història Contemporània de Catalunya i que té com a responsable l'historiador Jordi Oliva. En la data de publicació d'aquest llibre, el gener de 2015, l'estudi encara està en procés d'acabar-se. Aquestes dades pretenen ajudar a completar les existents per al municipi de Castelladral/Navàs seguint el seu mateix mètode i rigorositat que es realitza des del centre, publicat en diversos articles com el publicat a la revista *Dovella* amb el títol "Els morts de la guerra i la postguerra a Catalunya. La tasca realitzada

QUADRE 35. COST HUMÀ DE LA GUERRA CIVIL A NAVÀS/CASTELLADRAL

Tipologia de les víctimes	Navàs/el Mujal	Castelladral	Palà	Total
Víctimes de la rereguarda republicana	22		1	23 (28,4%)
Morts al front o en accions relacionades	29	3	5	37 (45,7%)
Desapareguts a l'entrada de les tropes franquistes	3			3 (3,7%)
Morts per malaltia a causa de la repressió	6		4	10 (12,3%)
Afusellats al Camp de la Bota per consell de guerra	5			5 (6,2%)
Morts al camp de concentració nazi de Güsen	2		1	3 (3,7%)
TOTAL	67 (82,7%)	3 (3,7%)	11 (13,6%)	81

pel Centre d'Història Contemporània de Catalunya: present i futur" (núm. 85-86).

Per fer-ho hem seguit el mateix criteri emprat a la resta de la publicació i hi hem inclòs tots els habitants que vivien aleshores al terme actual de Navàs morts a partir del cop militar de 18 de juliol de 1936 a causa de la violència política i de l'aparell repressiu de l'estat franquista. Hem omès, com a la resta del llibre, els habitants del sector de la colònia Valls que durant aquell període pertanyien al municipi de Castelladral, tot i que precisament en l'etapa de la Guerra Civil aquesta part de la colònia es va segregar del municipi per tornar-s'hi a incorporar del 1939 al 2000. En aquesta taula presentem un primer còmput general de les víctimes segons la tipologia i separades per diferents àmbits geogràfics (vegeu el quadre 35).

A partir de tota la documentació consultada hem trobat vuitanta-una persones que vivien al terme municipal de Castelladral i que moriren víctimes del conflicte i la repressió posterior.

D'aquests, la gran majoria vivia al nucli de Navàs, que com ja hem vist va ser el que va presentar un grau de violència més gran i també era el més habitat. Del nucli de Castelladral només ens consten tres ciutadans que van morir lluitant al bàndol franquista durant la guerra. Pel que fa a la colònia de Palà de Torroella, presenta un 13,6% de víctimes, la majoria morts al front o en malalties derivades del sistema repressiu franquista.

Pel que fa a la tipologia de víctimes, pràcticament la meitat (45,7%) van morir en els diversos fronts de combat, fet que confirma que la guerra va ser la sagnia demogràfica més gran que va patir el municipi. Les víctimes de la rereguarda republicana representen un 28,4% del total. Les altres víctimes representen un percentatge molt més baix, els morts per malaltia en camps de concentració o similars són un 12,3% del total, els afusellats al Camp de la Bota després de ser condemnats a mort en un consell de guerra són el 6,25% i els desapareguts a l'entrada de les

tropes franquistes i morts en camps de concentració nazis representen cadascú el 3,75%.

Si tenim en compte que la població total del municipi l'any 1936 era de 3.701 persones, aquests vuitanta morts representen un 21,9 per mil de la població de l'època. Com hem apuntat al capítol 2, aquest fet va marcar la demografia de Navàs els anys següents perquè totes les víctimes comptabilitzades eren homes, i això va fer variar la proporció entre els dos sexes. A més, la majoria de les víctimes eren joves que es trobaven en l'edat més productiva, ja que tenien entre 20 i 35 anys.

A part d'aquestes morts certificades per documents o per la memòria oral, hem trobat una sèrie de persones la mort de les quals no la podem atribuir directament a la violència política ni a la guerra, moltes vegades perquè als documents apareixien com a causa de la mort paraules com "hemorràgia" o "mort violenta". També hi ha certs noms que presenten diverses incògnites o bé simplement en desconeixem el veïnatge. Alguns probablement podrien ser refugiats o emboscats. En fem la llista a continuació, a mode d'epíleg, per si algun lector hi pot aportar més referències:

- Avel·lí Aira Cela. Va morir assassinat per arma de foc en un bosc del terme de Navàs, el 4 de maig de 1938. Era natural de Cardona i va ser enterrat al cementiri de Castelladral.
- Isidre Bernal Puigherrera. Nascut a Navàs, però de veïnatge desconegut. Va morir el 21

de novembre de 1938 per les ferides de metralla a Manresa.

- Morell. Citat com a mort republicà al front en un consell de guerra.
- Pere Pàmies Miguel. Va morir en un despoblat de Castelladral el 10 de desembre de 1938 a causa d'un accident de cotxe. Va ser enterrat al cementiri de Navàs.
- Joan Perató Serra. Va morir d'un col·lapse cardíac a la casa de Malric, el 7 de desembre de 1938. Enterrat al cementiri de Castelladral.
- Josep Pintó Roselló. Va morir el 9 d'agost de 1938 en un despoblat del terme, assassinat per arma de foc. Natural de Castellbell i el Vilar. Casat amb Maria Camps Estrada, sense descendència. Enterrat al cementiri de Navàs. En una segona inscripció de la defunció consta que és peó i que estava divorciat de Josefa Juan Puigarnau, natural de Sabadell.
- Víctor Raventós Sanià. Segons la inscripció de defunció al registre civil de Navàs, tenia veïnatge a l'estadi de Montjuïc. Es podria tractar d'un refugiat. Va morir el 21 de gener de 1938 de "misèria fisiològica".
- Joan Riera Fita. Tot i ser nascut a Navàs, no hi consta el veïnatge. Va morir a l'hospital militar de Vallcarca el 28 de maig de 1938.
- Josep Sala Torrabadella. Va morir d'una hemorràgia el 13 de juliol de 1938 al seu domicili de la casa de pagès de Comabella, de Palà de Torroella, als 53 anys.

- Joan Torrabadella Argerich. Va morir el 4 de gener de 1939. Vivia al barri de Bonavista i va ser enterrat al cementiri de Navàs.

Sens dubte els convulsos anys de la Guerra Civil i de la postguerra van deixar desenes d'històries avui encara poc conegudes i aclarides. Com a punt final a aquesta llista citarem els fets ocorreguts a les casa de Cal Cortesó, a la Vall d'Hortons, que la nit del 26 al 27 de febrer de 1943, quan va ser assaltada per uns desconeguts que van assassinar tres membres de la família: el matrimoni Domènec Vilanova Puig, de 42 anys de Castelladral, i Antònia Serra Suades, de 38 anys i de Súria, juntament amb el seu fill Ramon de 12 anys, uns fets que no es van acabar d'aclarir mai.